

Universitat de Barcelona
Facultat de Biologia
Departament de Biologia Vegetal

Programa de Doctorat: Biologia Vegetal (2001-2003)

**ESTUDIS SOBRE CINCO HERBARIS
HISTÒRICS DE L'INSTITUT BOTÀNIC
DE BARCELONA**

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Memòria presentada per **Neus Ibáñez i Cortina**, per a optar al grau de Doctor per la Universitat de Barcelona

Dirigida per:

Dr. Josep Maria Montserrat i Martí
Investigador
Institut Botànic de Barcelona
(CSIC-Ajuntament de Barcelona)

Dr. Ignasi Soriano i Tomàs
Professor Associat
Dept. de Biologia Vegetal
Universitat de Barcelona

Barcelona, juliol de 2006

Aquest treball ha estat possible gràcies a la concessió d'una beca predoctoral de col·laboració en projectes d'Investigació de la Universitat de Barcelona finançada per l'Institut de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona. La recerca també s'ha dut a terme gràcies a una ajuda concedida per la Unió Europea dins el programa SYS RESOURCE per finançar la meua estada a Londres durant el novembre del 2003 i per dues borses de viatge de la Facultat de Biologia.

Preàmbul

Aquest treball l'hem dut a terme en el context d'un conveni de cooperació entre l'Ajuntament i la Universitat de Barcelona, promogut per l'aleshores Director de l'Institut Botànic Josep Maria Montserrat (més tard codirector d'aquest treball), signat l'any 2001. El conveni contemplava, per un costat, el desenvolupament d'un sistema integrat d'informació en línia per a la gestió de les col·leccions de l'Institut Botànic de Barcelona i, per un altre, la revisió, la ordenació i la documentació dels principals herbaris històrics de l'Institut; al mateix temps es proposava la formació de nous especialistes en les tasques esmentades. Aquest ha estat el nostre cas: durant els darrers anys hem gaudit d'una beca a càrrec d'aquest conveni que ens ha permès de desenvolupar un seguit d'estudis sobre cinc herbaris històrics, els resultats dels quals recollim en aquesta memòria, dividida en vuit parts.

Després d'una **introducció** dedicada principalment a una breu història de l'Institut i les seves col·leccions, a la segona part presentem la **metodologia** utilitzada per a documentar-les, informatitzar-les i revisar-les, que hem aplicat a cinc herbaris de l'Institut Botànic de Barcelona: l'herbari de la família Salvador (s. XVII-XVIII, 4025 plecs), l'herbari Bernades (segle XVIII, 814 plecs), l'herbari Ruiz & Pavón (s. XVIII, 695 plecs), l'herbari de la Societat Botànica Barcelona (s. XIX, 1211 plecs) i l'herbari de la Institució Catalana d'Història Natural (s. XIX-XX, 1202 plecs). En el cas de l'herbari Salvador, ja informatitzat anteriorment, només ens ha calgut adequar la base de dades disponible (en dBASE) al format de la nostra i revisar els plecs de l'herbari.

La metodologia ha contemplat les facetes següents:

- Documentació: recerca d'informació sobre l'origen de cada col·lecció, els autors que hi van participar i llur impacte en la botànica del moment.
- Revisió dels plecs, inclosa l'actualització nomenclatural i/o, si s'escau, la revisió de la determinació.
- Informatització: disseny d'un model de fitxa per tal de recollir tota la informació que figura a les etiquetes de la col·lecció i elaboració subseqüent d'una base de dades.

Cal remarcar que el model de fitxa elaborat s'ha utilitzat per desenvolupar el programa Webherb dissenyat per informatitzar l'herbari general de l'Institut Botànic de Barcelona i que actualment ja ha entrat en funcionament. D'altra banda, a partir de les bases de dades, hem elaborat llistats en format de text de tots els herbaris estudiats que són inclosos en un CD annex.

Els cinc capítols següents contenen estudis de detall de **cadascun dels cinc herbaris** esmentats més amunt, una part dels resultats dels quals corresponen a treballs en premsa o publicats en diverses revistes científiques nacionals i internacionals (vegeu els apartats corresponents). Per a cada herbari presentem:

- Una introducció històrica de com es va formar la col·lecció i de com ha arribat a l'Institut.

- El procés de documentació de la col·lecció.
- La caracterització de l'herbari a partir de la explotació de la base de dades corresponent, apartat que inclou estadístiques sobre les dates de recol·lecció, la procedència geogràfica i els recol·lectors dels plecs, els grups taxonòmics presents i les "exsiccatés" o centúries incloses.
- Llistats crítics de plecs tipus i d'altres exemplars d'interès taxonòmic i/o florístic.
- Conclusions finals sobre l'estudi de cada herbari.

Val a dir que el tercer capítol, dedicat a l'herbari Salvador, inclou, a més, estudis sobre les relacions dels autors de l'herbari amb diversos botànics del seu temps i posteriors a partir dels materials d'herbari intercanviats i d'algunes publicacions.

Per acabar, la memòria inclou unes **conclusions** generals sobre les col·leccions històriques estudiades i la seva utilitat i vint-i-un annexos amb transcripcions de documents històrics relacionats amb els herbaris i diversos llistats de plecs d'interès especial.

Agraïments

Voldria expressar el meu agraïment a totes les persones i institucions que han fet possible la realització d'aquest treball:

Al Dr. Ignasi Soriano, per la paciència i la dedicació que ha tingut amb mi en l'elaboració d'aquest estudi.

Al Dr. Josep Maria Montserrat, per l'interès que m'ha transmès pels herbaris i la història de la botànica en general i també per les hores dedicades a aquest treball.

Al Dr. Josep Maria Camarasa, gairebé el tercer director, pel seu ajut inestimable en les tasques de recerca històrica dels botànics antics.

Al Dr. Alfonso Susanna, director de l'Institut Botànic els darrers anys, per la seva confiança en el meu projecte.

Al Dr. Pere Montserrat i a Samuel Pyke per la seva col·laboració en les determinacions dels plecs

Al Dr. Joan Vallès, per l'ajut en les tasques de recerca bibliogràfica i de fons documental.

Al Dr. Llorenç Sáez per l'ajut en el procés de tipificació d'alguns taxons.

A Isidora Manso, Yuri López i Aurora Toboso, bibliotecaris de l'Institut Botànic de Barcelona, per la seva paciència i el seu ajut en les recerques bibliogràfiques.

A Mònica Casanovas, antiga becària de l'Institut Botànic de Barcelona, pel seu ajut en el tractament de les imatges i en l'ús de bases de dades bibliogràfiques.

Al Dr. Aymonin i a Cécile Aupic pel seu ajut en l'estudi de l'herbari Tournefort, Lamarck, Pourret, Jussieu i en les cerques dins l'herbari general del *Muséum national d'histoire Naturelle* de París.

Al Dr. José Pizarro i a la Dra. Carmen Navarro per la seva col·laboració en l'estudi de l'herbari Pourret conservat a la Facultat de Farmàcia de la Universidad Complutense de Madrid.

A la Dra. Paloma Blanco i al Dr. Mauricio Velayos pel seu ajut en les recerques dins l'herbari del Real Jardín Botánico de Madrid.

Al Dr. Charlie Jarvis per la seva amabilitat i ajut en l'estudi de l'herbari Sloane conservat al *Natural History Museum* de Londres.

Als Drs. Xavier Font i Roser Guàrdia i a Rafael Quadrada i Neus Nualart per l'excel·lent ajut en el camp de la informàtica i les bases de dades

Als Drs. Carles Benedí, Mercè Bernal i Cèsar Blanché per l'ajut en els gèneres de la seva especialitat.

A les becaries i investigadores de l'Institut Botànic de Barcelona per les agradables estones a l'hora d'esmorzar i dinar.

A la resta de companys i personal tècnic de l'Institut Botànic de Barcelona pel recolzament i el suport demostrats en el decurs de l'elaboració d'aquesta memòria.

A les meves amigues Irma, Sandra i Hortènsia per totes les estones compartides.

Als meus pares i germanes, que són sempre, incondicionalment, al meu costat.

I al Jordi, per la seva paciència durant l'elaboració d'aquest treball.

TAULA DE CONTINGUTS

1. INTRODUCCIÓ	11
1.1. Justificació i antecedents.....	11
1.2. Objectius	11
1.3. Els inicis de l’Institut Botànic de Barcelona i la figura de Pius Font i Quer.....	14
1.4. Antoni de Bolòs, Oriol de Bolòs i l’actual Institut Botànic de Barcelona	17
1.5. Els herbaris de l’Institut Botànic	19
2. METODOLOGIA	23
2.1. Documentació	23
2.2. Informatització	24
2.2.1. La taula “Etiqueta”	25
2.2.2. La taula “Revisavit”	28
2.2.3. Les taules “Autors”, “Model d’etiqueta” i “Estat de conservació”	29
2.3. Revisió dels plec.....	30
2.4. Transcripció de les etiquetes i notes manuscrites.....	31
3. L’HERBARI DE LA FAMÍLIA SALVADOR	33
3.1. Introducció històrica.....	33
3.2. Documentació i informatització de l’herbari i altres materials complementaris.....	39
3.3. Caracterització de l’herbari	40
3.3.1. Grups taxonòmics.....	43
3.3.2. Procedència dels plec.....	45
3.4. Les plantes barcelonines	49
3.5. Relacions i intercanvis entre James Petiver i Joan Salvador.....	52
3.5.1. Introducció històrica.....	52
3.5.2. Les plantes balears.....	55
3.5.3. Les plantes de Montserrat.....	58
3.6. Els tipus de Peirè Andre Pourret a l’herbari Salvador.....	60
3.6.1. Introducció històrica.....	60
3.6.2. Metodologia.....	65
3.6.3. Resultats	65
3.7. La nissaga dels Jussieu, la seva relació amb la família Salvador i els tipus de Lamarck.....	75
3.7.1. Introducció històrica.....	75
3.7.2. Metodologia.....	78
3.7.3. Resultats	79
3.8. Conclusions sobre l’herbari Salvador	92
4. L’HERBARI BERNADES	97
4.1. Introducció històrica.....	97
4.2. Documentació i informatització de l’herbari	100
4.3. Caracterització de l’herbari	101
4.3.1. Localitats de recol·lecció	106

4.3.2. Grups taxonòmics.....	107
4.4. Les plantes de la campanya de recol·lecció de València i Múrcia.....	108
4.5. Alguns plecs interessants.....	109
4.6. Conclusions.....	113
5. L'HERBARI RUIZ & PAVÓN.....	115
5.1. Introducció històrica.....	115
5.2. Documentació i informatització.....	118
5.3. Caracterització de l'herbari.....	119
5.3.1. Recol·lectors i localitats.....	119
5.3.2. Grups taxonòmics.....	122
5.3.3. Plecs més interessants.....	124
5.4. Conclusions.....	124
6. L'HERBARI DE LA SOCIETAT BOTÀNICA BARCELONESA.....	127
6.1. Introducció històrica.....	127
6.1.1. Antoni Cebrià Costa.....	127
6.1.2. La Societat Botànica Barcelonesa.....	128
6.2. Caracterització de l'herbari.....	133
6.2.1. Recol·lectors i localitats.....	134
6.2.2. Centúries.....	139
6.2.3. Grups taxonòmics.....	140
6.3. Plecs rellevants.....	141
6.4. Conclusions.....	154
7. L'HERBARI DE LA INSTITUCIÓ CATALANA D'HISTÒRIA NATURAL.....	155
7.1. Introducció històrica.....	155
7.2. Caracterització de l'herbari.....	156
7.2.1. Recol·lectors i models d'etiqueta.....	156
7.2.2. Localitats.....	160
7.2.3. Grups taxonòmics.....	161
7.3. Plecs més interessants.....	162
7.4. Conclusions.....	166
8. CONCLUSIONS FINALS.....	169
BIBLIOGRAFIA.....	173
ANNEX 1. Relació de plecs barcelonins conservats a l'herbari Salvador.....	187
ANNEX 2. Transcripció de “Botanicum Hortense IV” de Petiver (MS Sloane, Department of Botany, Natural History Museum de Londres).....	191
ANNEX 3. Transcripció de “Catalogus Plantarum rariorum in insulis Balearicis mense Junio et Julio 1712 observatarum” (MS 1074, Biblioteca central del Muséum National d'Histoire Naturelle de París).....	193
ANNEX 4. Transcripció de “Petiveriana III seu Naturae Collectanea” (MS Sloane, Department of Botany, Natural History Museum de Londres).....	197

ANNEX 5. Relació de plec testimoni de nous tàxons Balears proposats per Joan Salvador no publicats a la “Petiveriana III”	207
ANNEX 6. Transcripció de “Petiveriana II seu Naturae Collectanea” (MS Sloane, Department of Botany, Natural History Museum de Londres)	209
ANNEX 7. Relació de plec testimoni de nous tàxons de Montserrat proposats per Joan Salvador no publicats a la “Petiveriana seu Naturae Collectanea II”	213
ANNEX 8. Transcripció del “Catálogo de plantas herborizadas en el Reino de Murcia y de Valencia hasta la Sierra de Mariola, de mayo a junio de 1785, por M. Bernades” amb referències a l’herbari Bernades. Arxiu del Real Jardín Botánico de Madrid I, 4, 2, 3	215
ANNEX 9. Relació de plec tipus de Ruiz & Pavón conservats a l’Insittut Botànic de Barcelona	227
ANNEX 10. Facsímil del primer reglament de la Societat Botànica Barcelonesa (1 de gener de 1872).....	257
ANNEX 11. Facsímil de la constitució de la Societat Botànica Barcelonsa (1 d’abril de 1872).....	259
ANNEX 12. Facsímil del catàleg de les plantes repartides per la Societat Botànica Barcelonesa l’any 1872	263
ANNEX 13. Facsímil del catàleg de plantes repartides per la Societat Botànica Barcelonesa el 1873 i 1874.....	267
ANNEX 14. Facsímil del catàleg de la “Descripción de las especies nuevas del reparto de 1873-74” repartidas por la Societat Botànica Barcelonesa	273
ANNEX 15. Facsímil dels estatuts definitius de la Societat Botànica Barcelonesa (28 d’abril de 1873).....	275
ANNEX 16. Facsímil de la nova llista de socis de la Societat Botànica Barcelonesa (28 de febrer de 1873).....	279
ANNEX 17. Facsímil de la llista de socis de la Societat Botànica Barcelonesa durant els anys 1873 i 1874.....	281
ANNEX 18. Facsímil de la circular de la Societat Botànica Barcelonesa en que es comunica la cessió de la societat (agost de 1875).....	283
ANNEX 19. Facsímil del catàleg de l’herbari de la Societat Botànica Barcelonesa conservat al Catàleg General dels herbaris cedits per la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona.....	285
ANNEX 20. Facsímil de les actes de la Institució Catalana d’Història Natural, 1904-1912, Sessió ordinària del dia 14 de gener de 1912, pg. 191.....	287
ANNEX 21. Facsímil de les actes de la Institució Catalana d’Història Natural, 1914-1922, Sessió ordinària del dia 7 de gener de 1917, pg. 97.....	289